Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi
Journal of Academic Language and Literature
Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 4, Aralık/December 2020

Zühal ÖLMEZ
Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi / Türkiye
zuolmez@gmail.com

Nermin DEĞER
Öğr. Gör., Yeni Yüzyıl Üniversitesi / Türkiye
nermin.deger@yeniyuzyil.edu.tr

https://orcid.org/0000-0002-5881-503X
https://orcid.org/0000-0003-1481-5799

Çorum Ağzındaki Eskicil Söz Varlığından Örnekler

About The Archaic Vocabulary in Çorum Dialect

Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received: 19.11.2020
Kabul Tarihi/Accepted: 22.12.2020
Yayım Tarihi/Published: 30.12.2020

Atıf/Citation
Ölmez, Zuhal ve Değer, Nermin (2020).Çorum Ağzındaki Eskicil Söz Varlığından Örnekler, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4 (4), s. 851-871. DOI: 10.34083/akaded.828599

Ölmez, Zuhal Değer, Nermin (2020).About The Archaic Vocabulary in Çorum Dialect, *Journal of Academic Language and Literature*, 4 (4), p. 851-871. DOI: 10.34083/akaded.828599

https://doi.org/10.34083/akaded.828599

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

1932'den itibaren başlayan Anadolu Ağızlarındaki söz varlığının kayıt altına alınması çalışmaları, 1963'ten itibaren *Derleme Sözlüğü*'nün yayımlanma sürecinin başlamasıyla büyük bir gelişme kaydetmiştir. Bunun yanı sıra her bölgeden, ilden, ilçeden, köyden derlenen malzemeye dayanan yeni çalışmalarla Anadolu ağızlarındaki zengin söz varlığı ortaya çıkarılmış ve çıkarılmaya devam etmektedir. Ağızlardaki söz varlığı Tarihi Türk dillerindeki *eskicil* sözcüklerin korunması itibariyle de ayrı bir önem arz etmektedir. Bu tür sözcüklerin bir kısmı Türkiye Türkçesinde de kimi ses değişikleriyle yaşamaktadır. Bu eskicil sözcüklerin Anadolu ağızlarında eski biçimiyle aynı anlamda yaşadığı ya da anlam genişlemesi, anlam daralması vb. durumlara uğrayarak günümüze kadar ulaştığı görülmektedir. Bu çalışmada *Çorum Ağzı*ndaki eskicil (arkaik) sözcükler belirlenmeye çalışılmış ve yaklaşık 350 civarında eskicil sözcük tespit edilmiştir. Makale çerçevesinde tüm sözcüklerin değerlendirilmesi mümkün olmadığından kısaca söz varlığı üzerinde durularak bugün ölçünlü dilde ya da yazı dilinde kullanılmayıp Çorum ve yakın çevre ağızlarında yaşayan, Anadolu ağızlarında çok yaygın olmayan on sözcüğün (*belinlemek, bahanak, danlamak, gelengi, goynumek, günülemek, kağşamak, örklemek, süsmek, yumuş*) köken bilgisi üzerinde durulacaktır. Türk dilinin en eski evrelerinden yola çıkılarak tarihî dönemler içerisinde sözcüklerin geçirdiği değişimler ele alınacaktır. Tespit edilen sözcüklerin yapı ve anlam bakımından eskicilliği belirtilerek, Türkçenin tarihi dönemleri ile karşılaştırılarak sözcüklerin bu evrelerdeki kullanım şekilleri ortaya konulacaktır.

Anahtar sözcükler: Anadolu Ağızları, söz varlığı, eskicil öğeler, Çorum Ağzı.

Abstract

The efforts to register the vocabulary in Anatolian Dialects, which started in 1932, have made great progress with the beginning of the publication process of Derleme Sözlüğü in 1963. In addition, the rich vocabulary in Anatolian dialects has been unearthed and continues to be unearthed with new studies based on material collected from every region, province, district and village. The vocabulary in the dialects is of particular importance in terms of the preservation of archaic Turkish words. A portion of such words sound different in Turkey who are living with the Turkish. It is stated that these ancient words live in the same sense as their old form in Anatolian dialects or meaning expansion, meaning narrowing, etc. It is seen that it has survived to the present day. In this study, archaic words in Çorum dialect were determined and approximately 350 archaic words were determined. Since it is not possible to evaluate all the words within the framework of the article, it is not possible to evaluate the vocabulary in short, and today it is not used in the standard language or written language, but it is not very common in Anatolian dialects (belinlemek, bahanak, danlamak, gelengi, goynumek, günülemek, kağşamak, örklemek, süsmek, yumuş) origin information will be emphasized. Based on the earliest stages of the Turkish language, the changes that words have undergone in historical periods will be discussed. By specifying the oldnesses of the identified words in terms of structure and meaning, the usage of the words in these phases will be revealed by comparing them with the historical periods of Turkish.

Keywords: *Anatolian Dialects, vocabulary, archaic words, Çorum Dialect*

1. Giriş

Bir dilin söz varlığı ölçünlü dildeki sözcükler, deyimler, ikilemeler, terimler, kalıplaşmış yapılar, atasözleri, yabancı dilllerden gelen öğelerle ortaya çıktığı gibi ağızlarda yaşayan sözcüklerle de belirlenir.

Ölçünlü dilde yaşayan sözcüklerle binlerce yıl öncesinden gelen ölçünlü dilde yaşamayan, unutulmuş sözcüklerin oluşturduğu söz varlığı o dili konuşan ulusun maddi ve manevi kültürünü, dünya görüşünü, yaşam koşullarını ve deneyimlerini de yansıtır (Aksan, 2002: 13).

Ağızlardaki söz varlığı, kültürümüz açısından önemli olduğu kadar Türk dili üzerine yapılan çalışmalarda da gerek sözcük yapıları ve anlamları gerekse ses (fonetik) değerleri açısından büyük bir öneme sahiptir. Anadolu ağızlarının söz varlığının derlenip kalıcı olmasının sağlanması kadar bu sözcüklerin söz konusu dilin eski dönemlerdeki söz varlığıyla bağlantısı, benzerliği, aynılığının belirlenmesi açısından da önemlidir.

Çalışmamız Çorum Ağzında bulunan eskicil söz varlığı üzerinedir. Bu bağlamda Çorum ağzındaki bütün sözcükler İ. Gösterir (2005) tarafından hazırlanan *Örnekli-Tanıklı Çorum Ağzı Sözlüğü* adlı çalışma esas alınmış ve buradaki bütün sözcükler taranarak yaklaşık 350 civarında eskicil sözcük tespit edilmiştir. Tespit edilen sözcüklerden on tane seçilip örnek olarak ayrıntılı incelenmiştir. Amacımız Çorum yöresinden örneklenen arkaik sözcüklerin incelenmesi ile Türkçenin binlerce yıldır korunan köklü ve zengin söz varlığına, ağızlarda yaşayan sözcüklerine dikkat çekmek, ağızların önemini vurgulamak ve Anadolu ağızları ile ilgili yapılan çalışmalara katkıda bulunmaktır.

İncelenen sözcüklerin öncelikle Türk dilinin Tarihi dönemlerindeki en eski biçiminden başlayarak hangi dönem ve eserlerde yer aldığı tespit edilmiş; köken bilgisi çalışmalarından da yararlanarak sözcüklerin yapısı incelenmiştir.

1. 1. Anadolu Ağızları Üzerine İlk Çalışmalar

Türkçenin ağızlarındaki söz varlığının tespit edilip kayıt altına alınması ilk olarak Hamit Zübeyr [Koşay] (1897-1984) ve İshak Refet [Işıtman] (1891-1946) tarafından hazırlanan ve 1932'de yayımlanan *Anadilden Derlemeler* lugatiyle başlamıştır. İlk diyalekt sözlüğü olma özelliği taşıyan bu sözlük 9000 sözcük içerir. Her sözcüğün yanında derlendiği yerin adı da yazılmıştır.[1] Sözlüğün *Türk Dili Söz Derleyicilerine* başlıklı bölümünde belirtildiği üzere Maarif Vekâletinin girişimiyle halk ağzından sözler derlenmeye başlamış ve bunun sonucunda Maarif müdürlükleri vasıtasıyla maarif vekâletine derlemeler yağmaya başlamıştır[2]. Koşay ve Işıtman tarafından

[1] Hamit Zübeyr ve İshak Refet, *Anadilden Derlemeler*, 1932, XVI+448 s., Hakimiye Milliye Matbaası.
[2] ----------, *a.g.e,* s. XIV.

yaymlanan lügat 1920-1930 yılları arasında derlenen malzemeye dayanır. Bu çalışmanın devamı olan *Anadilden Derlemeler II* ise Hamit Zübeyr Koşay ve Orhan Acıpayamlı (1922-2003) tarafından hazırlanarak yayımlanmıştır[3].

1932'den sonra bir yandan Ahmet Caferoğlu (1899-1975)'nun 1940-1951 yılları arasında yayımladığı inceleme ve metin çalışmaları[4], diğer yandan 1939-1947 yılları arasında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*[5] ağız çalışmalarına hız kazandırmıştır.

1952 yılından sonra Türk Dil Kurumu tarafından yeni derleme çalışmaları başlatılmış, derleme çalışmaların sonucunda 1952-1959 yılları arasında yeni derlenen malzeme daha önce derlenmiş fişlerle harmanlanarak 12 ciltlik *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* adıyla 1963-1982 yılları arasında yayımlanmıştır[6].

Bunların dışında il, ilçe, köy bazında yeni çalışmalar yapılmış ve bu derleme çalışmaları 1990'lı yıllardan sonra daha da artmıştır. *Derleme Dergisi* ve *Derleme Sözlüğü* ile tespit edilen sözcüklere yeni sözcükler, sözcüklerin farklı biçim ve anlamları eklenmiştir.

---

[3] Hamit Zübeyr Koşay, Orhan Acıpayamlı, *Anadilden Derlemeler II*, 1952, 145 s., Ankara TDK Yayınları

[4] Caferoğlu'nun ağızlarla ilgili ilk çalışması: *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I. Balıkesir, Manisa, Afyonkarahisar, Isparta, Aydın, Izmir, Burdur, Antalya, Muğla, Denizli, Kütahya Vilâyetleri Ağĭzları*, Istanbul Üniversitesi Yayınları: 105, Edebiyat Fakültesi Dil Semineri, Istanbul, 1940, XIII+216s. Caferoğlu takip eden yıllarda da konuyla ilgili derlemeye dayanan çalışmalar yapmıştır ancak onun çalışmaları 1959'da son bulmamıştır. 1959'dan sonra da ağızlara ait farklı konularda makaleler yazmaya devam etmişti. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. *Doğumunun 120. Yılında Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu Hatıra Kitabı*, İstanbul 2019, s. 27-48.

[5] *Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*, cilt: 1, A-D, 1939, 495 s., İstanbul Maarif Matbaaası.
Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi, cilt: 2, E-K, 1941, 501-1019 ss., İstanbul, Cumhuriyet Matbaası.
Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi, cilt: 3, L-Z, 1942, 1029-1589 ss., İstanbul, Cumhuriyet Matbaası.
Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi, cilt: 4, -Ulama- A-Z, 1949, 1597-1709 ss., İstanbul Cumhuriyet Matbaası.
Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi, cilt: 5, İNDEKS (Yazı dilinden halk ağzına), 1957, IV+427, Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi.
Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi, cilt: 6, Folklor Sözleri, 1952, 152 s., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

[6] *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-A*, 1963; *II-B*, 1965; *III-C-Ç*, 1968; *IV-D*, 1969; *V E-F*, 1972; *VI-G* 1972; *V-II H-İ*, 1974; *VIII-K* 1975; *IX L-R*, 1977; *X S-T*, 1978; XI U-Z, 1979, XII EK-I, 1982, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

1.2. Eskicil/Eskicillik Üzerine

Son yıllarda Türkiye Türkçesi, Anadolu Ağızları ve Çağdaş Türk Yazı dillerindeki eskicil unsurlarla ilgili çalışmalar oldukça artmıştır. *Eskicil* terimi aynı zamanda *arkaik* sözcüğüyle de karşılanmaktadır. Bu terimler *Dilbilim Terimleri* ve *Gramer Terimleri* sözlüklerinde birbirine yakın biçimlerde tanımlanmaktadır.

Berke Vardar, sözlüğünde terime *eskil biçim [*Alm. *Archaismus,* Fr. *Archaïsme,* İng. *Archaism]* başlığıyla yer verir ve şöyle tanımlar 'kullanımdan düşmüş bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel olgu, vb.' (Vardar, 1980: 76).

Topaloğlu, *eskillik* maddesinde *eski kelime*'ye gönderme yaparak 'artık kullanılmayan veya eski biçimi korunarak kullanımı sürdürülen kelime. Ör. *ağmak* 'yükselmek', *gey* 'çok', *sayru* 'hasta', *kaygu*. Eski kelimeleri kullanmaya *eskillik* (Fr. *archaïsme*) denir' (Topaloğlu, 1989: 66).

Bir diğer *Dilbilim Sözlüğü*'nde ise, terim şöyle tanımlanır:

eskicil biçim (archaism) *genel.* Dilin geçmiş evrelerinde kullanılmış olup artık kullanılmayan sözcük ya da dilbilgisi özelliği. Türkoloji alanındaki yayınlarda günümüzde İran'da konuşulan bir Türk dili olan Halaççа'da 8. yüzyıldaki Köktürkçe'de kullanılan eskicil biçimlerin bulunduğu ortaya konmuştur (İmer, Kocaman, Özsoy, 2011: 118).

Gramer Terimleri Sözlüğü'nde Korkmaz da arkaik sözcüklerin yazı ve konuşma dilinde kullanımdan düşme, eski ve tarihi dönemlere ait olma özelliğini vurgular; *eskicilik, eski kelime* ve *eskilik* terimlerini ayrı ayrı açıklar (Korkmaz, 2003: 84-85).

Dilbilim ve gramer terimleri sözlüklerinde yapılan tanımların dışında konuyu ayrıntılarıyla inceleyen, terimler sözlüğündeki tanımlamaları yetersiz bulan Ölmez, *arkaiklik* kavramının tanımını şöyle yapar: 'Bir dilde Eski Türkçeyle karşılaştırıldığında öteki Türk dillerinde bulunmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra sözlüksel biçimlerin de Eski Türkçeye benzer biçimde yaşaması, kullanılmasıdır (Ölmez. 2003:136)

Bir Türk dilinin veya döneminin içerdiği kullanımda bulundurduğu ses özellikleri, söz türetme ekleri, öteki Türk dillerinde unutulmuş olan sözcükleri yaşatması dolayısıyla 'eski', 'eskicil', 'arkaik' sayılması gerektiğini vurgulayan Ölmez, Doerfer'in Halaççanın arkaikliği konusunda verdiği bilgilere de dayanarak örneklerle söz varlığındaki öğeler açısından da bakıldığında tek tek her Türk dilinin de eskicil öğeler içerebildiğini belirtir (Ölmez, 2003: 138).

Türkçede yukarıda belirtttiğimiz sözcüklerle karşılanan kavram, batı dillerinde 'eski çağa ait, eski tarzda' anlamlarını taşıyan Yunanca *archaîos*'tan gelen *arkaizm* sözcüğü ile karşılanmıştır. Eskicil öğe, sadece sözcüklerle sınırlı olmayıp ses ve yapı bakımından da kullanımdan düşmüş her tür özelliği karşılar.

Arkaik unsurların tespitinde ele alınan sözcükler, değerlendirildiği dönem içinde eşzamanlı olarak başka bir dil ya da ağızla karşılaştırıldığı gibi söz konusu dönemin ya da ele alınan dilin eski dönemi ile artzamanlı karşılaştırılmasıyla ortaya konur. Bu anlamda makale çerçevesinde ele aldığımız konuyla kastedilen Eski Türkçede (8.-13.yüzyıllar) ve Orta Türkçede (13.-18. yüzyıllar) bulunan sözcüklerin (artzaman), ölçünlü Türkçede (eşzaman) yaşamayıp söz konusu ağızda yaşayan biçimlerin tespitidir. Eskicil sözcükler, kendi tarihi dönemleri içinde aktif olarak yaşayan sözcüklerdir. Bu sözcüklerin bir kısmının günümüzde bir ağızda ya da bir Türk dilinde yaşıyor olması kaybolmadıklarını gösterir.

2. Çorum Ağzında Eskicil Söz Varlığı

Anadolu Ağızlarıyla ilgili yapılan çalışmalarla, gerek *Derleme Sözlüğü* gerekse belli bir bölgeye, ile, ilçeye, köye ait derleme çalışmalarıyla söz varlığı ortaya konmuşsa da bu söz varlığının işlenerek kökenlerinin ne olduğu, Türkçe mi yoksa alıntı bir sözcük mü olduğu üzerinde hiç durulmamıştır. Bu konu üzerinde eleştirel ilk yaklaşım Mehmet Ölmez tarafından ele alınarak ağız çalışmalarının sözlük bölümünde etimolojik çalışmaların yapılmadığı Rumca, Farsça, Arapça, Ermenice ve başka diller ait sözcüklerin Türkçeymiş gibi kabul edilip çalışmalara bu şekilde alındığı vurgulanmıştır. Bu anlamda çalışmada 500'e yakın sözcüğe yer verilmiştir (Ölmez, 2009: 223).

Çorum Ağzındaki eskicil söz varlığının ele alındığı bu çalışma Anadolu ağızlarındaki tüm eskicil söz varlığının tepitine dayanan çalışmanın bir parçasıdır. Çorum Ağzından yer verdiğimiz örneklerin çoğu öteki bölge ağızlarında da vardır. Konu çerçevesinde İ. Gösterir (2005) tarafından hazırlanan *Örnekli-Tanıklı Çorum Ağzı Sözlüğü* adlı çalışma esas alınmış ve buradaki sözcükler taranarak yaklaşık 350 civarında eskicil sözcük tespit edilmiştir. Çalışma söz konusu yayındaki maddelerle sınırlandırılmıştır.

Bu sözcüklerden bazılarını zikredecek olursak şunları örnek olarak verebiliriz:

aba '1.Abla, büyük kız kardeş. 2. Anne' (Gösterir, 2015: 1a) (< ET *apa*, EDPT 5a), bilgi için bk. Li, 2019: 154.

adıkmak 'iyi ya da kötü ad ile ünlenme' (Gösterir, 2015: 4a) (< ET *atık-* < *at* < AT **āt* 'ad, isim, şöhret' EDPT 47b; UWb I/1, 102, Tekin, 1995: 172).

ağmak (1) 'yükselmek, yukarı çıkmak' (Gösterir, 2015: 7a) (< ET *ag̀-* < AT **āğ-* 'yükselmek, tırmanmak, EDPT 77a, UWb I/1, 20, Tekin, 1995: 172).

ağu, avu 'zehir' (Gösterir, 2015: 8a) (< ET *ag̀u*<AT **āğu*, EDPT 78b; UWb II/1, 74, Tekin, 1995: 171).

baka[7] 'kurbağa' (Gösterir, 2015: 30a) (< ET (MK) *baka*, < AT **bāka*, EDPT 311b, DLT 93; Tekin 1995: 172). bk. Li, 1997: 250-269.

belemek (1) '*çocuğu kundaklamak, beşiğe bağlayarak, sararak yatırmak.* (Gösterir, 2015: 38b) (< ET *bėle-/bele-* < AT **bḍle-*, EDPT 340b, Tekin, 1995: 180), ayrıca bk. Ölmez, 2009: 283.

bun '*sıkıntı*' (Gösterir, 2015: 51b) (< ET *buŋ*, EDPT 347a)

cığıt '*çekirdek*' (Gösterir, 2015: 60b), *cigit* '*çekirdek*' (Gösterir, 2015: 65b) (< ET *çiğit*, EDPT 414a)

çik 'aşık kemiğinin çukur yanı' (Gösterir, 2015: 84b) (< ET (MK) *çik*, EDPT 154, DLT 154).

dayak (1) 'ağaç destek' (Gösterir, 2015: 99b) (< ET *tayak*, EDPT 568a), ayrıca bk. Ölmez, 2009: 247.

don (2) 'çamaşır, giysi' (Gösterir, 2015: 114a) (< ET *ton* < AT **tōn* , EDPT 512b, Tekin 1995: 178).

düve 'bir yaşını geçen dişi buzağı' (Gösterir, 2015: 122b) (< ET *tüge* EDPT 478b), sözcüğün kökeni hakkında bilgi için bk. Bläsing, 2011:7-26.

evmek, ivmek 'acele *etmek, ecele ettirmek*' (Gösterir, 2015: 139b, 221a), (< ET *ėv-* 4b), ayrıca bk. Ölmez, 2009: 253.

gadaş 'kardeş' (Gösterir, 2015: 147b) (< ET *ḳadaş*, EDPT 607a).

gen (1) 'geniş' (Gösterir, 2015: 159b) (< ET *kėŋ* < AT **kė·ŋ*, EDPT 724b).

gevmek 'ağızda katı bir şeyi çiğnemek, geviş getirmek' (Gösterir, 2015: 161b) (< ET *kev-* < AT**kḍb-*, EDPT 687a, Tekin, 1995: 181).

karımak (2) 'yaşlanmak, ihtiyarlamak' (Gösterir, 2015: 231a) (< ET *ḳarı-* < AT **kārı-*, EDPT 645b).

kığırmak 'çağırmak, yollamak' (Gösterir, 2015: 244b) (< ET *ḳıḳır-* < AT **kīkır-*, EDPT, 612a)

sak 'uykusu hafif kimse' (Gösterir, 2015: 325a) (< ET *saḳ*, EDPT 803b), ayrıca bk. Ölmez, 2009: 269; 1998: 35-47.

sançılmak 'batmak, saplanmak'[8] (Gösterir, 2015: 327b) (< ET *sançıl-*, EDPT 836a).

[7] Derleme Sözlüğünde *baka* biçimi yer almaz, sözcüğün sadece Anadolu Ağızlarındaki *bağa* (II), *bābā* (IV), *baga* (III), *bağ* (IV), *bağarcık* (III), *bağcık* (IV) biçimlerine yer verilir. (DS II, 473a).

[8] Derleme Sözlüğünde Çorum Ağzındaki *sançıl-* biçimi yer almaz. Sadece *sancıl-* (I) sözcüğüne yer verilmiştir. (DS X, 3535a).

talamak 'yağmalamak, yok etmek'[9] (Gösterir, 2015: 363a) (< ET *tala-*, EDPT 492a). Çorum ağzında bu sözcükten türemiş *talan-* 'yağmalanmak' biçimi de vardır (Gösterir, 2015: 363a).

Makale çerçevesinde tüm sözcüklerin Eski Türkçedeki ve devamındaki Tarihi Türk yazı dillerindeki biçimlerinin ve kökenlerinin incelenmesi mümkün olmadığı için *Derleme Sözlüğü*nün ve belli bölge, şehir, ilçe, köy ağızları üzerine yapılan monografik çalışmaların taranmasıyla oluşturduğumuz Anadolu Ağızlarındaki eskicil söz varlığı veri tabanına dayanarak Anadolu ağızlarında az sayıda bölgede yaşayan, yaygın olmayan sözcükler ele alınmıştır.

2.1. bahanak < ET (MK) *baḳanaḳ/baḳayaḳ* 'çatal tırnaklı hayvanların iki tırnak arası, at toynağı' (EDPT 316b: *bakañak*, DTS 82a, Tietze I, 2016: 559, Eren: Ø).

Sözcük, Çorum Ağzında "Geviş getiren hayvanların körelmiş tırnakları" anlamında kullanılmaktadır. *Derleme Sözlüğü'*nde sözcüğün *baḫanak* şeklinde Çorum ilinin genelinde bu anlamda kullanıldığı belirtilmiştir. [DS II, 487a]. *Örnekli-Tanıklı Çorum Ağzı Sözlüğü'*nde ise yine aynı anlamda kaydedilmiştir. *bahanak* 'geviş getiren hayvanların körelmiş tırnakları' (Gösterir, 2015: 29b).

Derleme Sözlüğü'nde farklı bölgelerde *bakanak/bahanak* biçimiyle aşağıdaki anlamlarda yaşadığı kaydedilmiştir.

1. Geviş getiren hayvanların körelmiş tırnakları, 2. Geviş getiren hayvanların tırnaklarının arası, 3. Geviş getiren hayvanların tırnakları, 4. Atın ve geviş getiren hayvanların bileği, 5. Hayvanların arka bacağı ile karnının birleştiği yerdeki tersine dönen tüyler anlamlarına ek olarak "at toynağı, ayak bileği, mafsal" gibi anlamları da karşıladığı görülür. [DS II, 490b, 491a]

Clauson, sözlüğünde madde başı olarak *baḳañaḳ* [**bakanyak*] 'at toynağı' biçimini vererek kökenini *baḳa* 'kurbağa' sözcüğüne bağlar (EDPT, 1972: 316b). Tietze'nin verdiği bilgiye göre Clauson İngilizcedeki *frog* 'kurbağa' sözcüğünün aynı zamanda 'atın ayağının tabanında kama şeklindeki azgın çıkıntı' anlamına da geldiğini düşünerek buraya bağladığını belirtir ve Räsänen'in sözcüğü Kazakça *baḳı* 'ayak bileği' sözcüğüne bağlamasını daha doğru bulur (Tietze I, 2016: 559). Sözcüğün kökeni hakkında ayrıntılı bir açıklama vermeyen Räsänen, Kazakça *baḳı*'yı madde başı alarak *bakanak*'la ilgili verileri sıralar ve Kazakça sözcüklerle birleştirilebileceği fikrini verir (VEWT, 43a).

Sevortyan da sözcüğün türeme biçimiyle ilgili bilgi vermez; *bakanak*'la ilgili Tarihi ve Çağdaş Türk Yazı dillerindeki veriler hakkında bilgi verir. (ESTY 1978: 43).

[9] Derleme Sözlüğünde Çorum Ağzındaki *talanmak* 'yağmalanmak' sözcüğü yoktur.

Kökeninin çözümlenemediği, şimdilik *baka* ya da Kazakça *bakı* ile ilişkilendirmekle yetineceğimiz sözcük, Tarihi Yazı dillerinden DLT'de ve Eski Anadolu Türkçesinde yer alır:

Dîvânu Lugâti't-Türk'te *baḳayaḳ/(baḳayaḳ)*'Çatal tırnaklı hayvanların iki tırnak arası ve iki tırnaktan her biri; at toynağının içinde ve üstünde bulunan et parçası. (DLT, 93).

Çağatay ve Kıpçak Türkçesinde sözcük tam bu biçim ve anlamıyla yer almasa da yakın anlamlı ve bu sözcükle ilişkilendireceğimiz şu biçimlerde yer alır:

Çağatayca *baġançaḳ/baḳançaḳ* 'atın ayaklarının dizden aşağıdaki kemikleri'(Senglah, 125v12, 126r22), *baġıncaḳ* 'atun dizlerinin alt tarafı' (ŞSE, 74b).

Kıpçakça eserlerden *Baytaratü'l-Vazıh*'ta sözcüğün geçtiği yerlerdeki cümlelere göre sözcüğün anlamının 'çatal' değil, 'çatal biçiminde kısa kemik' olduğunu söyleyebiliriz[10]:

Taḳı toynaḳları açılur taḳı toynaḳları tozar taḳı til helāk bolur anıŋ birle menfa'at ḳılmas *baḳanakları* barça açılur. (4b-13) (Ağar, 1986: 5)

Taḳı tügi uzun bolmaġay ol süŋükke eṣāci' dėrler taḳı Türki tilince aŋar baġanaḳ dėrler ol *baġanaḳlarınıŋ* siŋiri berk bolġay muḥkem bolġay takı *baġanaḳları* uzun bolmaġay ḳısḳa bolġay taḳı yanları ol *baġanaḳlarınıŋ* uluġ bolmaġay taḳı yinçe bolġay taḳı ol *baġanaḳları* bilegi birle tutuşı bolġay (7b-5, 9) (Ağar, 1986: 10)

Art ayaḳınıŋ *baġanaḳları* ḳatı tik bolġay ėki ėliniŋ *baġanaḳları* tik bolmaġay (11a-13) (Ağar, 1986: 15).

Eski Anadolu Türkçesinde *baḳanaḳ* '1.Çatal tırnaklı hayvanların tırnakları. 2. At, deve, sığır gibi hayvanlarda topuk ile taban arasındaki boğum, bukağılık' olarak kaydedilmiştir. (TTS I, 382). Buradaki ikinci anlam, sözcüğü Kazakçadaki *bıka* ile ilişkilendirmeye olanak sağlamaktadır.

2.2. belinlemek < ET (Uyg.) *beliŋle-* 'korkmak, irkilmek, kederlenmek' *beliŋ+le-* (EDPT 344b, OTWF I 433, Eren, 1999: 47a, Tietze I, 2016: 645) ayrıca bk. Ölmez, 2009: 236.

Sözcük Çorum Ağzında 'Şaşkınlıkla karışık korku duymak, irkilmek, ürkmek, uykudan sıçrayarak korkuyla uyanmak, afallamak' anlamlarında kullanılmaktadır. *Derleme Sözlüğü*'nde sözcüğün Anadolu ağızlarında *belinlemek* ve *beliñlemek* şekillerinde aynı anlamla bulunduğu bilgisi yer almaktadır. [DS II, 618b].

[10] Eserle ilgili 1986'da Mehmet Emin Ağar tarafından hazırlanmış tezde sözcüğe dizinde (s.130) 'çatal' anlamı verilmiştir. Buradaki anlam *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*'nde de tekrar edilmiştir: Prof. Dr. Recep Toparlı, Yard. Doç. Dr. Hanifi Vural, Yard. Doç. Dr. Recep Karaatlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayını, Ankara 2003.

Eski Türkçe *beliŋ+le-*'ten türeyen Anadolu ağızlarındaki *benilde-* ve *benille-* biçimleri için bk. Ölmez, 2009: 236.

Örnekli-Tanıklı Çorum Ağzı Sözlüğü'nde ise *belinle-* 1. Şaşkınlıkla karışık korku duymak, irkilmek, ürkmek, uykudan sıçrayarak korkuyla uyanmak, afallamak (Külah-Al.; Su.; Çr.) 2. Uykuda konuşup hareketlenmek (Su.) anlamlarıyla yer alır (Gösterir, 2015: 39a).

Eski Uygurcadan sonra Tarihi Türk Yazı dillerinde sözcük şu dönemlerde ve eserlerde tespit edilmiştir:

Dîvânu Lugâti't-Türk'te *beliŋle-* 'uykudan aniden irkilip uyanmak; (hayvan için) aniden bir şeyden ürküp sıçramak " anlamlarında verilmiştir. (DLT, 106)

Kutadgu Bilig'de *beliŋle-* 'korkmak, ürkmek' (KB, 74).

Orta Dönem metinlerinde (*Harezm, Çağatay ve Kıpçak Türkçesi*) tespit edemediğimiz sözcük, Batı Türkçesi sahasında Eski Türkçedeki biçimiyle yer alır:

Sözcük Eski Anadolu Türkçesinde XVI. yüzyıl metinlerinden itibaren tanıklanmıştır: *beliŋlemek [belüŋlemek]* "Korku ile birden sıçramak, irkilmek." (TTS I, 492).

2.3. danlamak < ET (Uyg.) *taŋla-* 'şaşırmak' < *taŋ+la-* (EDPT 521a, OTWF 447, Eren: Ø, Tietze II, 2016: 306)[11]

Sözcük, Çorum'da 'şaşmak, ayıplamak, kınamak, şaşırmak' anlamlarında kullanılır. *Derleme Sözlüğü*'nde sözcüğün *danlamak* ve *daŋlamak* başta olmak üzere farklı biçimlerle '1. Şaşmak, 2. Ayıplamak, kınamak, 3. Bahane bulmak, 4. ağlamak' anlamlarında kullanıldığı tespit edilmiştir [DS IV, 1362a-b, 1363a]

Örnekli-Tanıklı Çorum Ağzı Sözlüğü'nde ise yine aynı anlamlarda kaydedilmiştir. danlamak (2) 1.Şaşmak." (Çr), 2. Ayıplamak, kınamak (Ka.) tanlamak (3) Şaşırmak (Çr.) (Gösterir, 2015: 98a).

Tarihi Türk Yazı dillerinden Karahanlı Türkçesi'nde DLT ve KB'de *taŋla-* 'şaşmak, şaşırmak, taaccüp etmek" anlamında geçmektedir. (DLT, 2019: 440, KB 1979: 421).

Sözcük, Harezm Türkçesiyle yazılmış eserlerden *Kısāsü'l-Enbiyā*'da *taŋla-* şaşırmak, hayret etmek' (Ata, 1997: 595a, Boeschoten1995: 743a); *Mukaddimetü'l-Edeb*'de *taŋla-* 'şaşmak' (Yüce, 1988: 182b) *Satırarası Kur'an Tercümesi*'nde *tangla-* 'hayrete düşmek, şaşmak' (Sağol, 1995: 148) biçim ve anlamlarıyla yer alır.

[11] Tietze sözlüğünde sözcüğün Eski Türkçe biçimini belirtmeden sözcüğün kökenini şöyle belirtir: AD (Anadolu Ağızı) *danla-/tanla-* < *dan/tan*

Çağatay Türkçesi sözlüklerinden *Abuşka Sözlüğü*'nde bulunmayan sözcüğe *Senglah*'ta 'serzeniş kerden ve ta'n ve tevbih (başa kakmak, sitem etmek; azarlamak, kınamak)' (162v27) anlamı verilse de örneklerde 'şaşırmak, şaşmak' anlamlarında olan alıntılar yer alır. *Şeyh Süleyman Efendi Lugati*'ndeki 'ta'yib, takbih etmek, şaşmak, ta'accüb etmek' (104b) anlamları da bunu doğrular.

Sözcük, Kıpçak sahasında da *taŋla-* 'hayret etmek, şaşırmak' anlamıyla yer alır (Özyetgin, 2001: 651).

Çorum ağzında eskicil anlamını koruyan bu sözcük, Eski Anadolu Türkçesinde *taŋlamak, →daŋlamak* 1.Hayret etmek, şaşmak, garip bulmak, 2. Şaşırtmak şeklinde görülmektedir. (TTS II, 1001)

2.4. gelengi << ? krş. ET (MK) *keleŋü/kelegü* 'tarla faresi' (EDPT 718a, DTS 296a, Tietze III, 2016: 182, Eren: 1999: 152a)

Çorum bölgesinde "Tarla sincabı" anlamında kullanılır (Gösterir, 2015: 158)

Derleme sözlüğü'nde *gelengi* sözcüğünün *gebenu, geleğen (II), geleği (I), geleğü, gelengü, geleni, gelenki, gelenu, gelevun, gelevü, gelni, gemesıçan* gibi farklı biçimleri belirtilmiştir. Not edilen bütün bu bölgelerde 'tarla faresi' anlamında olan sözcük, *gelengür* biçimiyle Giresun ağzında 'beyaz sincap' anlamındadır [DS VI, 1976a-b]

Sözcüğün kökeni hakkında kesin bir bilgi vermek zordur. DLT'deki *kelegü/keleŋü* biçimine ağızlardaki en yakın biçim, yukarıda verdiğimiz DS'deki biçimler arasındaki *geleği*, *geleğü*'dür. Clauson, etimoloji sözlüğünde sözcüğe *kelegü* 'tarla faresi' (EDPT, 718a) madde başıyla yer verir.

Tietze ise Anadolu ağızlarındaki *gelengi* biçimini madde başı olarak alır, sözcüğün kökenini soru işaretiyle gösterir. (Tietze III, 2016: 186)

İlk olarak DLT'de görülen *keleŋü* 'tarla faresi' (DLT, 242) takib eden dönemlerde Kıpçakçada sadece *İbn-i Mühenna Lügati* ve *El-idrak Haşiyesi*'nde aynı anlamla yer alır.

İbni Mühennā Lügati'nde *keleŋü* 'Arap tavşanı, gerbil hayvanı' anlamında görülür. (Karagözlü, 2018: 285a).

El-İdrak Haşiyesi'de sözcük *kelenü* 'keleni, tarla faresi' biçiminde kaydedilmiştir.

Eski Anadolu Türkçesinde sözcük *gelegi,* [sıçan] "Tarla faresi" şeklindedir. (TTS III, 1625)

2.5. goynumek < < **köñ-* 'yanmak '. (EDPT 726b: *küñ-*, OTWF II 717: *köñ-ür-*, DTS 312a: *köy-*, Tietze III, 2016: 273–2016: 497, Eren: Ø)[12]. Ayrıca bk. Ölmez, 2009: 256.

[12] Sözcüğün ünlüsünün /ö/ olması konusundaki bilgi için bk. Doerfer, 1983: 95-96.

Eskicil bir fiil olan *göynümek* Çorum Ağzı'nda "için için yanmak" anlamında kullanılır. *Derleme Sözlüğü*'nde sözcüğün birçok farklı biçimi kaydedilmiştir.

DS VI, 2132b: *göğnümek* (II) [*goyünmek, göğünmek* (II), *gönmek, gönümek* (II), *göynümek* (II), *göyünmek* (I)] "Yanacak derecede ısınmak, hafif sararmak."

Örnekli-Tanıklı Çorum Ağzı Sözlüğü'nde ise ağızla ilgili bilgiler şöyle kaydedilmiştir. *goynumek* "Yanmak, için için yanmak (Su.)" *göyünmek* "Yanmak, için için yanmak" (Serban-Çr.). *Derunuma bir od düştü göyünür/Narda kaldım nedir bunun çaresi*.

Anadolu ağızlarındaki biçimlerin kökü olan *köy-*'yanmak, ateş almak, tutuşmak', Eski Türkçede *Dîvânu Lugâti't-Türk* ve *Kutadgu Bilig*'de (DLT, 339: *küy-*, KB, 304: *küy-*); Orta Türkçede Harezm Türkçesi'nde *Kısasü'l-Enbiya* (Ata, 1997: 393a, Boeschoten 1995: 710a), *Nehcü'l-Feradis* (Ata, 1998: 264a), *Harezm Türkçesiyle Yazılmış Kuran Tercümesi* (Sağol, 1995: 97), *Mukaddimetü'l-Edeb* (Yüce, 1988: 150b), Kıpçak Türkçesi'nde *Baytaratü'l-Vazıh*'ta (Ağar, 1986: 226), *Et-Tuhfetü'z-zekiyye*'de (Khairullah, 2015: 482) ve Çağatayca'da ise dönem sözlüklerinden *Abuşka Lugati* (Kaçalin, 2011: 972), *Senglah* (310v1) ve Şeyh *Süleyman Efendi Lügati* (ŞSL, 263b)'nde mevcuttur.

Köy-'ten türemiş *köyün-* biçimini sadece Kıpçak metinlerinde tespit edebildik.

Sözcük Kıpçak Türkçesinde, *Baytaratü'l-Vazıh*'ta *köyün-* (Ağar, 1986: 91, 279); *Bulgatü'l-Müştak*'ta *köyin-* (Özyetgin, 2001: 576: *küyün-*) *İbn-i Mühenna*'da *köyün-* (Karagözlü, 2018: 287) biçimleriyle bulunur.

Eski Anadolu Türkçesinde de sözcük 'yanmak' anlamıyla şu biçimlerde yer alır: *göyünmek,* [*göynemek, göynümek (I), gövünmek, göyenmek*] (TTS III, 1803).

2.6. günülemek < ET (Uyg.) *künile-* 'kıskanmak; gıpta etmek, imrenmek' < *küni+le-* (EDPT 733a, DTS 327b, Tietze II, 2016: 322, OTWF II 441)

Ağızlarda farklı biçimlerine rastladığımız *günülemek* fiili, Çorum ve çevresinde 'Çekememek, kıskanmak' anlamındadır. *Örnekli-Tanıklı Çorum Ağzı Sözlüğü*'nde ise şöyle kaydedilmiştir. *günülemek* 'Çekememek, kıskanmak' (Külah-Al.; İs.; Os.; Su.; Çalyayla, Dutçakallı-Çr.) *Ben seni candan sevdim/Gölgemden günülerim*

Derleme Sözlüğü'nde sözcüğün şu biçimleri vardır: *günülemek [gönülemek, gunülemek, gümülemek (I) -1, günemek, günnemek (III), günülimek, günüllemek, günümek (I)]* 'Çekememek, kıskanmak' (DS VI 2231b).

Eski Türkçede ilk kez Uygurcada (*künile-*) tanıklanan sözcük, *Dîvânu Lugâti't-Türk* ve *Kutadgu Bilig*'de yer almaz (EDPT 1972: 733a, DTS, 1969: 327b).

Uygurcadan sonra *künile-* sözcüğü, aynı biçim ve anlamla Harezm ve Kıpçak Türkçesinde tanıklanmaktadır. Harezm sahasında *Nehcü'l-Ferādis* (Ata, 1998: 273),

Kısāsü'l-Enbiyā (Ata, 1997: 411, Boeschoten, 1995:711b) ve *Hüsrev ü Şîrîn'de* (Zajączkovski 1961: 108); Kıpçakça sahasında *Kitabü'l-idrak, Tercüman-ı Türki ve Arabi* (Özyetgin, 2001: 573), Codex Cumanicus (Argunşah-Güner, 2015: 769) ile Et-Tuhfetü'z-zekiyye'de (Khairullah, 2015: 479) tespit edilen sözcük Çağatay sahasıda bulunmaz.

Eski Anadolu Türkçesinde fiil *günülemek, [günilemek]* "Kıskanmak, çekememek, haset etmek." şeklindedir (TTS III, 1875).

2.7. kağşamak '1. yapının eskiyip yıkılmaya yüz tutması, 2. yaşlanmak < ET (Uyg.) *kogşa-* 'yumuşamak, zayıflamak' < *1 koguş+a-*[13] (EDPT, 613b, Tietze IV, 2016: 52, Eren: Ø).

Sözcük, Anadolu ağızlarının eskicil özellik gösteren fiillerinden biridir. Çorum yöresinde şu anlamlarda kullanılır: *kağşamak* **(1)** 1. "Yapının eskiyip yıkılmaya yüz tutması." (Külah-Al.; İskilip; Seydim- Çr.) 2. "Herhangi bir şeyin ek yerlerinden ayrılması, oynaması." (Boğazköy-Al.) *Tahtalar kağşamış, merdivenler kıyır kıyır ediyor. kağşamak* **(2)** 1. "Yaşlanmak." (Çr.) 2. "Bedenin her yanının hasta olması, sağlıksız olması." (Çr.)" *Yalnız dişleri değil ki, her yanı* ***kağşamış*** (Gösterir, 2015: 224a)

DS'de *kağşamak* (I) [*kağşamak, kakşamak* -2, *kavşa-* (II), *koğşamak* 1. Eskimek, yıkılmağa yüz tutmak (yapı için), 2. Herhangi bir şey ek yerlerinden ayrılmak, oynamak, 3. Parça parça olmak, dağılmak, yıkılmak, kırılmak, 4. Çürüyerek yumuşamış kayalar yerinden gürültü ile kaymak (DS VIII, 2596b); *koşa-* [*kovşamak*] duvarın sıvası ayrılıp düşecek duruma gelmek (DS VIII, 2933a); *govsa-* 'gevşemek, salıvermek' (DS VI, 2110b).

Sözcük, Eski Uygurca ve Karahanlı Türkçesinde (*Dîvânu Lugâti't-Türk*) *kogşa-* 'yumuşamak, zayıflamak' biçiminde (EDPT 613b, DTS 452b); DLT'de *ḳatıġ neŋ ḳoġşadı* 'katı şey gevşedi' ibaresinde 'gevşemek' anlamıyla yer alır (DLT, 2019: 272).

Tietze ise sözcüğe Anadolu ağızlarındaki tüm anlamlarıyla yer verir: *kağşa-/koğşa-* 'Eskimek, yıkılmaya yüz tutmak; ek yerlerinden ayrılmak, oynamak; parça

[13] Clauson, sözcüğün kökeninin muhtemelen 'deri' anlamındaki *koguş* sözcüğü olduğunu belirtirken Erdal, OTWF'de bu sözcüğe yer vermemekle sözcüğün kökeniyle ilgili bir önerisinin olmadığını gösterir. Sevortyan da sözcüğün kökenini *Koğşa-* "yumuşamak"la ilgilendirir ve Clauson'a gönderme yapar. "deri, ham deri" anlamına gelen *koğuş* sözcüğünün bu eylemden türediği tahminini ileri sürülmektedir. Sevortyan, S.Kałużinskiy'nin Yakutça *qoyţa-* "yumuşamak, zayıflamak" sözcüğünü Yakutça *xōs* 'yumuşak; gevrek' < *qoyuţ* sözcüğü ile ilişkilendirdiğini belirtir. Ancak E. K. Pekarskiy Yakutça sözlüğünde *xōs* sözcüğünün verilen örneğe göre "kovuk (dişteki)" anlamına geldiğini belirtir. (Sevortyan, 2000: 17). Yakutça Rusça sözlükte iki tane *xos* var: *xos* I 'ikinci, iki'; *xos* 'oda, ev' (YakRS., 502b). Sözcüğün belirtildiği gibi 'yumuşak, gevrek' anlamı yoktur.

parça olmak, dağılmak; ihtiyarlamak, zayıflamak, kuvvetle düşmek' (Tietze IV, 2016: 52).

Harezm Türkçesinde sadece *Kısāsü'l-Enbiyā'da* tespit ettiğimiz sözcük, *ḳaḳşa-* 'parça parça olmak, dağılmak' biçimindedir (Ata, 1998: 287, Boeschoten, 1995: 714b).

Çağatayca sözlüklerde bulunmayan sözcük, sadece Lutfi'nin *Gül u Nevruz* adlı eserinde geçmektedir: *ḳaḳşa-* 'kurumak' (Orak, 1995: 211).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ise sözcük şu biçim ve anlamlarıyla yer alır: *ḳağşamaḳ, [ḳaḫşamaḳ, ḳaḫşaşmaḳ]* 'bir şeyin parçaları gevşeyip dağılacak hale gelmek' (TTS IV, 2162)

2.8. örklemek < ET (MK) *örkle-* 'bağlamak, kösteklemek' < *örk+le-* (EDPT 226b, DTS 389a, Tietze: Ø, Eren: Ø).

Sözcüğün Çorum ve çevresindeki kullanımı *Örnekli-Tanıklı Çorum Ağzı Sözlüğü*'nde şöyle tanımlanır: *örklemek* 'Hayvanı otlaması için uzunca bir iple çayıra bağlamak' *Hemen eşekleri harmana* ***örkler****, biraz da ot verir.* (Gösterir, 2015: 304b).

Sözcük, Anadolu Ağızlarında *örklemek/örüklemek* biçimleriyle yaygın olarak kullanılır: *Örklemek [örüklemek*] 'Hayvanı otlaması için uzunca bir iple çayıra bağlamak' (DS IX, 3348a); *örükle-* '1. [→*örklemek*] 2. Atı arka ayağından yere çakılı demir kazığa bağlamak, 3. Uçurtmayı uçururken ipini bir yere bağlamak, 4. Sağlamlaştırmak, yerinden oynamaz duruma getirmek (DS IX, 3352b).

Eski Türkçe *örk* 'köstek, ayak bağı' sözcüğünden türeyen fiil, sadece Karahanlı Türkçesinde *Dîvânu Lugâti't-Türk* ve *Kutadgu Bilig*'de tanıklanır: DLT *örkle-*: ol atıg örkledi 'O, atı köstekledi' (DLT, 2019: 374). KB *örkle-* 'bağlamak' (KB, 363).

Doğu Türkçesinde Eski Türkçeden sonra görülmeyen fiil, daha sonra Eski Anadolu Türkçesinde ağızlardaki biçim ve anlamıyla yer alır: *örklemek, [örüklemek]* 'Hayvanın ayağını iple bağlamak' (TTS V, 3117).

2.9. süsmek < ET (Uyg.) *süs-* 'itmek, tekmelemek' (MK) ' (hayvan) boynuz vurmak, toslamak' (EDPT 855b, Tietze VII, 527, DTS 518b, OTWF II 539: *süs-gir-*)

Çorum ve çevresinde sözcük 'toslamak, boynuz vurmak' anlamındadır. *süsmek (2)* Toslamak, boynuz vurmak *(İsa; Sarimbey- Çr.) Süserse altına alır öldürür seni* (Gösterir, 2015: 352a)

Süsmek, Derleme Sözlüğü'nde şu anlamlarla kaydedilmiştir: *süsmek (I)* 1. Toslamak, boynuz vurmak, 2. Hor bakmak, itip kakmak (DS X, 3725b).

DLT'de fiilin ettirgen, dönüşlü, iştaş çatı ekleriyle türemiş biçimleri de vardır: *süstür-* 'süstürmek', *süsün-* 'başını bir yere vurur görünmek', *süsüş-* 'süsüşmek, toslaşmak' (DLT, 2019: 430), *süsgir-* 'süsmeye niyet etmek' (DLT, 2019: 430, OTWF II, 539).

Sözcük, Orta dönem metinlerinden Harezm Türkçesiyle yazılmış *Satırarası Kur'an Tercümesi* ve *Kısâsü'l-Enbiyâ'da* Eski Türkçedeki anlamıyla geçmektedir.

Kuran Tercümesi: *süs-* 'boynuzla vurmak, tos vurmak' *süsüp ölmiş* 'boynuzlanarak öldürülmüş (hayvan) (Sağol, 1995: 142b).

Kısâsü'l-Enbiyâ: süs- 'süsmek, boynuzlamak, tos vurmak' (Ata, 1997: 578; Boeschoten, 1995: 745).

Çağataycada tanıklayamayan sözcük, bu sahanın sözlüklerinden Senglah'ta *süs-* 'Anadolu sahasında toslamak, boynuz vurmak' kaydıyla yer alır. (Senglah, 243v.23)

Sözcük, Kıpçak Türkçesinde sadece Et-tuhfetü'z-zekiyye'de *süsti* 'süstü, tos vurdu, hayvan boynuz vurdu' tespit edildi (Khairullah, 2015: 566).

Eski Anadolu Türkçesinde ise *süsmek* 'sivri bir şeyle dürtmek, hayvan boynuzu ile vurmak, boynuzlamak' anlamlarıyla yaygın kullanıldığı görülür (TTS V, 3637)

2.10. yumuş < ET *yumuş* (Uyg., MK) 'hizmet, vazife' < **yum-* (EDPT 938b, DTS 280a, Eren 1999: 459b, Tietze: Ø), ayrıca bk. Ölmez, 2009: 283.

Sözcük, Çorum'un ilçelerinde yaygın olarak kullanılır: *yumuş* 'iş, hizmet buyruğu' (Külah- Al.; Yazır- Bo.; Kamışlı-Su.; Çalyayla- Çr.) *Senin gibi yârin ben/Her yumuşun tutarım.* (Gösterir, 2015: 424b) .

Derleme Sözlüğü'ndeki veriler sözcüğün daha çok İç Anadolu'da kullanıldığını gösterir: *yumuş [yümüş]* "İş, hizmet buyruğu." (DS XI, 4318a).

Ağızlarda Eski Türkçe veri olarak yaşayan sözcük, *Dîvânu Lugâti't-Türk* ve *Kutadgu Bilig*'de şu anlamlardadır:

DLT *yumuş, yumış* 'iki kişi vb. arasında elçilik (risāla)' (DLT, 2019: 608); KB *yumuş* 'hizmet, vazife' anlamı verilmiştir. (KB, 558).

Eski Türkçede *Kutadgu Bilig*'de birçok beyitte geçen *yumuş* ve ondan türemiş *yumuşçı* 'hizmetçi, haberci' (KBdizin, 558) sözcüğü sonraki dönemlerde de az sayıda metin ve örnekle karşımıza çıkar.

Kıpçak Türkçesinde sadece *Kitabu'l-Fıkh*'da bir kez geçtiği kaydedilmiştir: *yumuş* (I) 'hizmet, vazife' (KTS, 330a).

Bunun dışında sözcük, *Kısâsü'l-Enbiyâ* ve *İbn-i Mühenna Lügati*'nde *yumuş*'tan türeyen *yumuşçı* 'işçi' biçimiyle görülür (Ata, 1997: 749a, Boeschoten, 1995: 762a; Karagözlü, 2018: 318).

Eski Anadolu Türkçesinde *yumuş* "İş, hizmet, görev, ödev." Anlamlarıyla kaydedilmiştir. (TTS VI, 4722).

Sözcük, Çağdaş Türk Yazı dillerinde de söz konusu dildeki ses değişimleri ile yaşar: Kazakça, Karakalpakça *jumıs*, Hakasça *nımıs*, Tuvaca *çımış*, Çuvaşça, *şămăl* biçimlerinde yaşar. (ESTY, 1989: 251)

Sonuç

Anadolu ağızlarında, Türkçenin en eski tarihi dönemlerinden günümüze kadar yaşatılmış, çeşitli anlam örüntüleri ile varlığını bu güne ulaştırmış birçok eskicil sözcük ile karşılaşılır. Çorum ve yakın çevre ağızlarında, Türkiye Türkçesi yazı dilinde ve standart dilde kullanılmayan 350 civarında arkaik sözcük tespit edilmiştir.

Bu makale kapsamında belirlenen sözcüklerin eskicil özellik taşıyarak bir kısmının Eski Türkçedeki biçim ve anlamlarıyla (*baka, ağmak, belemek, karımak, talamak, örklemek*, vd.) günümüze kadar ulaştığı, bir kısmının da çeşitli ses değişimleriyle (*don, gadaş, gen, gevmek, adıkmak, düve, bun*, vd.) yaşadığı görülmüştür.

Bu çalışmayla elde edilen diğer bir sonuç ise, *Derleme Sözlüğü*nde birbirinden farklı biçimlerle yer alan sözcüklerden Çorum Ağzına ait olan biçimlerin sözlükte yer almamasıdır. Örneğin, 'kurbağa' anlamındaki sözcüğün Çorum ağzındaki *baka* biçimi, 'saplamak' anlamındaki sözcüğün Çorum Ağzındaki *sançılmak* biçiminin, 'yağmalanmak' anlamındaki *talanmak* sözcüğünün *Derleme Sözlüğü*nde yer almadığını söyleyebiliriz .

Sonuç olarak ağızlardaki sözcüklerin günümüzde Eski Türkçe ya da diğer tarihi dönemlerdeki biçimleriyle yaşadığı ve bunların tespit edilmesinin geçmişten günümüze ulaşan söz varlığının ortaya çıkarılması açısından da önemli olduğu görülmüştür.

Kısaltmalar

AT: Ana Türkçe
ET: Eski Türkçe
MK: Mahmud Kaşgari

İlçe/Köy adları

Al. Alaca (Çorum'un İlçesi)
Ba. Bayat (Çorum'un İlçesi)
Bo. Boğazkale (Çorum'un İlçesi)
Do. Dodurga (Çorum'un İlçesi)
İs. İskilip (Çorum'un İlçesi)
La. Laçin (Çorum'un İlçesi)
Ka. Kargı (Çorum'un İlçesi)
Me. Mecitözü (Çorum'un İlçesi)
Oğ. Oğuzlar (Çorum'un İlçesi)
Or. Ortaköy (Çorum'un İlçesi)

Os. Osmancık (Çorum'un İlçesi)
Su. Sungurlu (Çorum'un İlçesi)
Uğ. Uğurludağ (Çorum'un İlçesi)

Diğer Kisaltmalar ve Kaynaklar

Ağar, Mehmet Emin (1986). *Baytaratü'l-Vazıh: İnceleme-metin-indeks.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Aksan, Doğan (2002). *Anadilimizin Söz Denizinde*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Argunşah, Mustafa ve Güner, Galip (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Ata, Aysu (1997). *Nāṣırü'd-di·n bin Burhānü'd-di·n Rabġūzi·. Ḳıṣāṣü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları)* II Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, Aysu (1998). *Nehcü'l-Ferādīs Uştmaḫlarınıñ Açuḳ Yolı (Cennetlerin Açık Yolu) III. Dizin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Bläsing, U. (2011). 'Woher kommt eigentlich Türkisch *düğe, 'eine junge Kuh'?', *Türk Dilleri Araştırmaları*, 21 (1), Yaz, Göttingen-İstanbul.

Boeschoten, Hendrik, J. O'kane, M. Vandamme. (1995). *Al-Rabghūzı. The Stories of the Prophets. Qiṣāṣ al-Anbbiya' An Eastern Turkish Version.* Volume II, Leiden. New York. Köln: E.J. Brill.

DLT: Mahmud el-Kâşgarî (2019). *Dîvânu Lugâti't-Türk*. (çeviren: Mustafa S. Kaçalin, Yayına hazırlayan: Mehmet Ölmez. İstanbul: Kabalcı.

DS IV: (1969). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IV D*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS VI: (1972). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VI G*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS VIII: (1975). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VIII K*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS IX: (1977). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IX S-T*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS X: (1978). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü X L-R*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS XI: (1977). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü XI U-Z*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DTS: Nadelyayev, V. M., D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak. (1969). *Drevnetyurskiy Slovar'*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR İnsitut Yazıkoznaniya.

Doerfer, G. (1983). 'Türkoloji'de Eleştiri Sorunları'. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1980-1981*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

EDPT: Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford University Press.

Eren, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.

ESTY: Sevortyan, Ervand Vladimirovič (1978). *Etimologiçeskiy slovar' tyurkskih yazıkov (Obs,çetyuretskiye i mejtyurkskiye osnovı na bukvu 'B')*. Moskva.

ESTY: Levitskaya, Lia Sergeyevna (1989). *Etimologiçeskiy slovar' tyurkskih yazıkov (Obs,çetyuretskiye i mejtyurkskiye osnovı na bukvu 'C, J, Y')*. Moskva.

Gösterir, İbrahim (2015). *Örnekli Tanıklı Çorum Ağzı Sözlüğü*. Çorum.

İzbudak, Veled (1936). *El-İdrak Haşiyesi*. İstanbul: Devlet Basımevi.

İmer, Kamile ve Kocaman, Ahmet & Özsoy, Sumru (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları

Kaçalin, Mustafa Sinan (hazırlayan) (2011). *Niyazî: Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar El-Luġātu'n- Nevā'iyye ve'l-İstişhādatu'l-Caġātāiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karagözlü, Savaş (hazırlayan) (2018). *İbnü Mühenna Lügati. Türkçe Kısmı*. İstanbul: Kesit yayınları

KB: Eraslan, Kemal ve Sertkaya Osman Fikri ve Yüce, Nuri. Kutadgu Bilig III İndeks, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Khairullah, Hamdi Lateef (2015). *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye Üzerine Bir Dil İncelemesi*. Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Korkmaz, Zeynep (2003). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KTS: Toparlı, Recep ve Vural, H. ve Karaatlı, R. (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Li, Yong Song (2019). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Li, Y. S. (1997) 'On the origin of baqa 'frog, toad, tortoise', Central Asiatic Journal, 41, 250-269.

Orak, Bayram (1995). *Lütfi'nin Gül ü Nevruz'u Gramer İndeksi*. Ege Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

OTWF I-II: Erdal, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon Vol. I -II* . Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Ölmez, M. (1998). 'Eski Uygurca *odug sak* İkilemesi Üzerine'. *Türk Dilleri Araştırmaları*, c. 8, İstanbul: Simurg.

Ölmez, M. (2006). 'Türkiye'deki Ağız Çalışmalarının Sözlükleri ve İlk Ağız Sözlükleri'. *Workshop on Turkish Dialects Orient-Institut İstanbul, 19-20 November 2004. Türk Dilleri Araştırmaları.* c. 16: 205-210.

Ölmez, M. (2003). 'Çağataycadaki Eskicil Öğeler Üzerine', Mustafa Canpolat Armağanı.Yayımlayanlar: Aysu Ata-Mahmet Ölmez, Ankara

Ölmez, M. (2009). 'Türkiye'deki Ağız Çalışmaları ve Dizin Bölümleri', *Workshop on Turkish Dialects II. Orient-InstitutIstanbul, 18-19 November 2005. Türk Dilleri Araştırmaları*, 19, 223-304.

Özyetgin, Ayşe Melek (2001). *Ebū Ḥayyān Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk. Fiil: Tarihi-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi.* Ankara: Köksav.

Senglah: Clauson, Sir Gerard (1960). *Sanglax. A Persian Guide to the Turkish Language.* London.

Sağol, Gülden (1995). *An Interlinear Translation of The Qur'an into Khawarazm Turkish. Introduction, Text, Glossary and Facsimile. Part II: Glossary. Harezm Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi. Giriş, Metin, Sözlük ve Tıpkıbasım. (II. Kısım: Sözlük)*: Harvard University.

S¸eyh¸ Süleyma¯n Efendi-i Özbeki¯ el-Buh¸a¯ri. 1298 (1882). *Lug'at-i Çag'atay ve Türki-i 'Ot¸ma¯ni, Istanbul.* [*Türk Dilleri Aras¸tırmaları.* 2003. c 13. Istanbul]

Tekin, Talat (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler.* Ankara: Simurg.

Tietze I: Tietze, Andreas (2016). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, Birinci Cit, I A-B.* Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi

Tietze II: Tietze, Andreas (2016). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, İkinci cilt, C-E.* Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Tietze III: Tietze, Andreas (2016). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, Üçüncü cilt, F-J.* Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Tietze IV: Tietze, Andreas (2016). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, Dördüncü Cilt, K-L.* Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Tietze VII: Tietze, Andreas (2019). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, Yedinci Cilt, S-Ş.* Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Topaloğlu, Ahmet (1989). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken.

TTS I: (1963). *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* I. A-B. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

TTS II: (1965). *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* II. C-D. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

TTS III: (1967). *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* III. E-İ. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

TTS IV: (1969). *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* IV. K-N. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

TTS V: (1971). *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* V. O-T. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

TTS VI: (1972). *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* V. O-T. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

UWb I/1: Röhrborn, Klaus (2010). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien –Neuarbeitung- I. Verben, Band 1: ab- - azügla-*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

UWb II/1: Röhrborn, Klaus (2015). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien –Neuarbeitung- II. Nomina- Pronomina -Partikeln Band 1: a- - asvık*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Vardar, Berke (1980). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Sevinç Matbaası.

VEWT: Räsänen, Martti (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen.* Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII.

YakRS: Sleptsova, P. A.: (1972). *Yakutsko-Russkiy Slovar'*. Moskva: Akademiya Nauk SSSR.

Yüce, Nuri (1988). *Ebu'l-Ḳāsım Cārullāh Maḥmūd bin Omar bin Muḥammed bin Aḥmed Ez-Zamaḫşarį el-Ḫvārezmį. Mukaddimetü'l-Edeb. Ḫvārezm Türkçesi İle Tercümeli Şuşter Nüshası. Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Zajączkovski, Ananiasz (1961). *Najstarsza Wersja Turecka Xusräv Şirin Qutba, Czesc III, Slovnik*, Warszawa.